

ԲԱՌՔ ԹՂԹՈՅՍ ԱԹԵՂԱՀԱՅԻ
ՈՐՈՑ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՔ ՊԱԿԱՍԵՆ
Ի ՆՈՐ ՀԱՅԿԱԶԵՆԻՆ

5 Փետրուար 1909

Յարարածի բնութեան իւրեանց. «Եւ արդարեւ գեղեցիկ են ամենայն գործք Աստուծոյ. այլ բարի եւ չար ի կամաց լինին ամենայն կարգք որ անձնիշխանութիւն եւ ազատութիւն ունին յարարածի բնութեան իւրեանց. եւ այլք եւս որ ոչ ունին անձնիշխանութիւն, ոչ բարի կոչին եւ ոչ չար բռնութեամբք, այլ գեղեցիկ», Երեսք 20—21:

Համազն, համազնիք. «Եւ թէ սոքա տնկակիցք եւ համազնիք արարածոց ոչ աղտեղոյն [= աղտեղեան] աղտեղանան, այլ սրբելով սրբին, ո՛րչափ եւս առաւել անգինն եւ անխառնելի դաւրութիւնն առաւել սրբելով սրբէ, եւ ոչ խառնիխուռն, այլ ընտրող իմաստութեամբք», Երես 15:

Անգնեղի. Անխառնելի. տե՛ս յիմ «Գիտելիք Բառականք եւ Քերականականք»*:

Կամակար մտաւք. «Այլ մեք զայս ասեմք զզաւրացն երկնից, թէ ունին անձնիշխանութիւն եւ ազատութիւն, եւ կարեն դառնալ կամակար մտաւք ի բարի եւ ի չար», Երես 20:

Ոսկեգաւթ. Պատշգամք. «Եւ հրամայեաց (Կոստանդիանոս) շինել գեկեղեցին, եւ մեծապատիւ մեծարէր զբրիտոնեայսն: Եւ հըրաման ետ եպիսկոպոսաց, եւ ժողովեցան ի Նիկիա քաղաք. եւ եղեն առուրս հնգետասան, եմոյծ զնոսա ի պալատն: Եւ մինչ ժողովեալ կային միահամուռ յոսկեգաւթ պատշգամքի միող⁶, եմուտ եկաց ի մէջ նոցա, եւ խոստովան եղեւ՝ թէ «Բրիտոնեայ եմ, եւ ծառայ Տեառն Ամենակալի», Երես 2:

Ուրախանամ. «Այլ ընդ մարմնոյ ամուսնանալ եւ ոչ դիւաց, որ միշտ յաղտեղութիւն գրգռեն զմարդիկ՝ առնել իւրեանց ուղեկիցս ի գեհեհն, գոյ հնար, թո՛ղ թէ սրբասէր սուրբ պաշտանէից սրբոյն Աստուծոյ՝ որ ուրախանան ընդ դարձ մեղաւորաց», Երես 20:

Փակ ունիմ. տե՛ս ի Թիւն 23:

* Մաս է կազմում հեղինակի Նախնիք մեծածաւալ անտիպ աշխատանքին (Մ. Մ.):

⁶ «dans la grande salle du palais», ասէ Lebeau, 4. Ա., 254:

ԲԱՌՔ ԱՐՏԱՔՈՅ ՆՈՐ ՀԱՅԿԱԶԵՆԻՆ

Արդարակշիռ. «Ոչ ասեմ թէ ոչ առնել կարէ Աստուած զինչ եւ կամի. այլ որ ոչ վայելէ արդարակշիռ ստուգութեան նորա՝ զայն ոչ առնէ», Երես 21 (տե՛ս վերագոյն ի Թիւն 30):

Բարեպէս. «Սակայն բարերարն չարութեամբ նորա (Սատանայի) բարեպէս կատարէ. զի զարգարան նուազ զտէ [,) եւ զսուրբ[ա]ն՝ ի նորա բովան ջննէ եւ պարզէ. եւ զմեղաւորաց զաղտն եւ զժանգն՝ նորա հալոցաւքն երեւցուցանէ. եւ նմին պմաւթ եւ կորանս հասուցանէ. առաքինեքն որ ընտրին», Երես 22 (տե՛ս վերագոյն ի Թիւն 31):

ՈՒՂՂԵԱԼՔ Ի Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆԷ

«Եւ ինքեանք յինքեանք երեւին՝ առանց իրիք որ որոշիցէ եւ մեկնիցէ ի միջի», Երես 4, եւ ի լուսանցին գրէ. «Յօրինակին. «առանց իրիք որոշից եւ մեկնից է ի միջի»:

«Եւ մի՛ յորժամ հայեցիս ընդ չափ քանձրութեան եւ սեղմութեան արարածոց, կարծիցես թէ զժուարին է զաւրութեանն անցանել ընդ նոսա եւ ոչ խառնել», Երես 15 (տե՛ս վերագոյն ի Թիւն 25):

«Զիք հնար արարածոյ լինել բնութեամբ յընչի եւ յոչընչի, բայց միայն ամենազաւր զաւրութեանն[՝] որ ունի միազգ ի ձեռնի զոչինչն եւ զինչն», Երես 15, եւ ի լուսանցին գրէ. «Զեռապիր օրինակն ունիք. «ի ազգի ձեռնի», ուր նշանակեցի ունիք»:

«Եւ Սատանայ՝ որ չարն կոչի այժմ վասն ապստամբող մտացն, զոր ստացաւ ինքն իւրով կամակորութեամբն, [չ]էր ի բնէ չար եւ չարչարիչ, այլ ինքն կամեցաւ եւ եղեւ չար», Երես 21. Զ էր, զոր ինքն փոխէ չէր:

Յերես 22 ասի նման Յաճախապատմին.

«Եւ զի ոչ ունի (Սատանայ) կանխազիտութիւն, յայնմանէ յայտ է՝ որ խառնիխուռն մարտնչի: Սոյնպէս իմանամք զամենայն խառնոց՝ թէ կամաւք դառնան ի բարի կամ ի չար, եւ ըստ գործոցն նոյնպէս եւ զանուանսն ժառանգեն: Եւ չարն եւ բարին ոչ եթէ անձինք ինչ են, այլ ի գործոց անուանին որ [Երես 23] երբեմն բարիք էին՝ չարք, եւ որ երբեմն չարք՝ եւ ապա բարիք. եւ այ-

սու ոչ եթէ բնութիւնքն փոխեցան եւ եղեն ա՛յլ ինչ, այլ բնութիւնն նոյն, եւ անուանքն ըստ գործոցն շինեցան», Երեսք 22—23:

6 Փետրուար 1909

«Անհաս եւ անբաւ եւ անբովանդակ է», Աբաթ., 190. Մալխաս.*, 131: Նոյն եւ ի Թղթիս Աթեղահայի. «Այլ Հայր մի է, եւ Որդի մի, եւ մի է Սուրբ Հոգին. ի միասին մի բնութիւն փառաւորեալ Երրորդութեամբն, պարզ, առանց յաւերուածոյ, անգննիմ, անհաս եւ անբաւ եւ անբովանդակ է»:

* Նշուած, այսինքն 1909 թ. ընտան հրատ. մէջ՝ «անհաս եւ անբաւ եւ անբովանդակ»:

ՎՐԻՊԱԿՔ ՅԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ԳԻՐՍ՝

Ծնունդք

«Եւ կեղեկաց զնոսա Յակոր, եւ եղեւ սպիտակ», Լ, 37. յոյն՝ կեղեւ, λεπίδατα λευκά. տե՛ս Հայկզ. [կեղեւ. «Կեղեկաց զնոսա Յակոր կեղեւ սպիտակ», Ծն., Լ, 37. այսպէս է ի յն. եւ ի հ. յօրինակս ինչ. իսկ յայլս՝ «եւ եղեւ սպիտակ»]. Մ. Մ.]:

«[Անց ընդ] հունն Յարոկայ», ԼԲ, 23. Saci եւ Gen.², «հունն Յակորայ». յոյն՝ Ιαβοκ:

«Եւ բերէին համբաւ չար զՅովսեփայ առ Իսրայէլ հայրն իւրեանց», ԼԷ, 2. ըստ երբայեցւոյն՝ «Եւ բերէր Յովսէփ համբաւ չար զեղբարց իւրոց առ Իսրայէլ»³. տե՛ս Եփր., Արար., Թ, 103, եւ Moechialogie, 87:

Ելք

«Աճեցին եւ յոռացան»!!, Ա, 7. յարացան⁴:

¹ Այս գրուածքը սեւագիր վիճակում պահուած է Նորայր Ն. Բիւզանդացու զիւանում, Թղթ. 4:0, Վաւ. 1:9, անստորագիր: Համարակալուած բոլոր ծանօթութիւնները էջատակում եւ բնագրում [ ]-ներէ մէջ առնուած բառերը մեղանից են: Հեղինակի հայերէնատառ տառադարձած յունարէն բառերը գրեցինք յունարէն տառերով ըստ աղբիւրների: (Մարտիրոս Միւնսեան):

² Dictionnaire Gennadius, Firmin-Didot, Paris.

³ Ըստ ՄԳ-ի պոլսական 1895 թ. սպ.՝ եբր. «Եւ բերէր Յովսէփ համբաւ չար զնոցանէ առ հայր նոցա»:

⁴ Յոռացանը Հ. Արսէն Բագրատունու հրատարակութեան մէջ է (Մ. Ղազար, 1860). Նորայրը այս ապ-ն է ունեցել: ՄԳ 1895՝ յորացան «փափկանալ»:

անբեւոյք, անսկիզբն, անկատարած, անպատճառ, անեղծ, անմահ, անբաւ, անբովանդակ, որ զամենայն բովանդակէ, եւ ինքն յումեքէ ոչ բովանդակի», Երես 3. նա եւ Հ. Յ. Թորոսեան նշանակեալ է ի լուսանցին «անբաւ անբովանդակ» յԱբաթանգեղէ չէ:

Բանք Կոստանդիանոսի առ Հարս Ժողովոյն Նիկիայ, Lebeau, 4. Ա., 255—256.

Կոստանդիանոս եւ տաւն Զատիկին ի Ժողովին Նիկիայ, Lebeau, 4. Ա., 260—261:

ՆՈՐԱՅՐ Ն. ԲԻԻԶԱՆՆԱՅԻ

«[Ուտէաք] հաց յաք», ԺԶ 3, 8. ցյազ⁶. տե՛ս Զրգ. Գեր., 1070⁵:

Ղեւտական

«Մուրկ նոր փխրեալ եւ մաքրեալ Տեառն», Բ 14: [Նորայրն իր դիտողութիւնը չի գրել. ՄԳ 1895-ն ունի մանրեալ, որ համապատասխանում է միւս թարգմանութիւններին «աղացուած» բառին:]

Թիւք

«Վասն այնորիկ ասի ի գրի. Պատերազմ Տեառն. գձովոր հրձիգ արար եւ գձորն Առնոփայ», ԻԱ, 14: [Նորայրն իր դիտողութիւնը չի գրանցել. ըստ ՄԳ 1895-ի՝ եբր. «ի դիրս պատերազմաց Տեառն. զՎահէպ ի Սուփա, եւ զձորսն Առնոփայ»:

Երկրորդումն Աւրիան

«Հարցէ գեղ Տէր ... գունով», ԻԸ, 22. յոյն՝ ԾՃՐՁ «դալուկն». թարգմանին ըն-

⁵ ՄԳ 1895՝ նոյնպէս յաք: Նորայրի յապաւմամբ եւ նրա բոլոր գրուածքներում Զրգ. Գեր.-ը Արսէն Բագրատունու «Հայերէն ֆեթալանութիւն ի պէտս զարգացելոց» աշխատութիւնն է, որի յղուածներին է յղում (Երբեմն՝ յ. = յղուած): Նշուած յղուածում է յղում «Երբեմն եւս, եթէ առաջին բառն յանգիցի ի տառքս գ, ս, ց, ի, սոքա ընուն զտեղի նախորացն ի տառքս գ, ս, ց, ի», տրուած օրինակներէ մէջ՝ «Թիւրեւս այսպէս է եւ ասելն Ուտէաք հաց յաք»:

Թերցեալ է չորս «գոյն»: Հայկ. ի Գոյն⁶, Gen. Nielle:

«Ըստ թուոյ որդւոց Աստուծոյ», ԼԲ, 8. յոյնն՝ «ըստ թուոյ Հրեշտակաց Աստուծոյ», «κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ»: Հ. Արա[խն Բագրատունի], Հայկ Դիւցազն, ծան.⁷: «Ըստ թուոյ Հրեշտակաց Աստուծոյ», Ագաթ., 224, 238. Gen. «selon le nombre des fils d'Israël»:

Դատաւորք

«Եւ նա նստէր յամարանոցի ի վերնատանն իւրում միայն առանձինն», Գ, 20. «յամարանոցի վերնատանն»⁶. յոյնն՝ «ի վերնատունն ամառնային»:

«Ուք հազար արանց», Ի, 25. յոյնն եւ երբայցեցին՝ «ուրեւտան հազար». Բագրատվի, 1851, 236: Յոյնն՝ «δκτωκαίδεκα χιλιάδας»:

Բ Թագաւորութեանց

«Ոտք քո ոչ աղխեցան ի շղթայս», Գ, 34. «tes pieds ne peuvent pas poser sur le sol»: [Իրար չեն համապատասխանում]:

«Քերեթին եւ Ոփելիքին», Ը, 18. յոյնն՝ «χελεθι και ο φελετυ»: Քերեթի, Քերեթայն, Փելիքի, Փելիքայն, Ա Մն., ԺԸ, 17. յոյնն՝ « χερεθι, φελεθι »: -ն դիմորոչ եւ ծ յող. ծ յող տե՛ս Գ Թագ., Դ, 6. Ա Մն., ԺԱ, 36⁸:

«Յեա երեւոյ աւուրց», ԺԳ, 23. յոյնն՝ երկեամ, «και ἐγένετο εις διετηριδα η̄μερω̄ν «période de 2 années»: Բագրատվի, 1851, 236:

⁶ ՆՀԲ-ն Գոյն բառայօղութեամբ գրում է. «Իսկ Օր. ԻԸ, 12. «Հարցէ զբեղ Տէր ջերմամբ, եւ խորհակաւ, եւ գունով», իմա՛ զեղնութիւն, զաւուկն. յն. օխրա, ԾՊՁ, սուր գոյնն ստի խրո՛սա»:

⁷ Նորայրն պատեղ ծանօթութիւնը չի բերել. իր անտիպ «Ազատիանդեղոս. Ասորի բառք եւ ասորբաննութիւնք» աշխատութեան մէջ (գիւտնում՝ Թղթ. Տ:Օ, վաւ. 22:34-36), էջ 15-ում գրել է. Հ. Արսէն Բագրատունի ի ծանօթութիւնս Հայկ Դիւցազն վրիպին, երես... կը գրէ թէ յոյն բնագիրն ունի Հրեշտակաց Աստուծոյ, եւ ոչ որդւոց Աստուծոյ»:

⁸ Խօսքն անուշա յունարէնի յօդի մասին է. Նորայրը գրել է ո (առանց ընդգծելու, եւ տար ս-ի նըման) բայց յուն. բնագիրը ծ յող ունի միայն նշուած երկրորդ տեղում՝ ծ Մօջօրօ, ծ Փալօնի:

Գ Թագաւորութեանց

«Բէին որդի Ուրայ՝ ի լերինն Եփրեմի. մի որդի Դակարայ ի Մաքմաս», Դ, 8, 9. մի ջնջելի զի չիք ի յոյնն. է կրկնութիւն Եփրեմի անուան [-մի -ի]:

«Ի յատակէ մինչեւ ցյատակ», Ե 7. յոյնն՝ «ի յատակէ մինչեւ ցվերնայարկ», Բագրատվի, 1851, 236: Tischendorf, [Vetus testamentum ... 1887. Մ. Մ.], VI, 11. «depuis les fondements jusqu'au comble»: «Յատակաց մինչեւ եւ ի յարկսն», Հայկ. [Յատակ բառայօղութեան լիպնութիւնները մէջ, առանց աղբիւրի նշման]:

Գ Թագաւորութեանց

«Ո՛չ լաւ իցեն Նաբանա եւ Փարփարա գետք Դամակոսի», Ե, 12. «իցեն Նաբանա»⁹. Gen. Abana: [ՄԳ 1895՝ «... իցեն Աբանա...», յուն. Αβανα:]:

Ա Մնացորդաց

«Եւ բանակէին, վասն զի նոցա էր պահպանութիւնն»⁹, Թ, 27. «ils se trouvaient préposés à la garde»:

«Ուփիր», Ժ, 29. Սուփիր, Ա Մն. Ա, 23. Tisch. Ուփիր ի ծն.: Սովփեր, Ա Մն., ԻԹ, 4, յոյնն՝ Σουφιρ:

«Եհար զեղովմ ի հովտին Ալովնայ», ԺԸ, 12. յոյնն՝ «ἐν κοιλάδι τῶν ἀλῶν (չէ յատակ անուն)»¹⁰: «Գնաց ի հովտս աղտիցրն», Բ Մն., ԻԵ, 11, յոյնն՝ « τήν κοιλάδα τῶν ἀλῶν »:

Բ Մնացորդաց

«Սաբանաս», ԺԷ, 8. յոյնն՝ Ναθανιας¹¹:

«Ընդ նմա Մասէաս», ԺԷ, 16. պիտի «Ընդ նմա Ամասէաս». յոյնն՝ Αμασιας¹²:

«Եւ սաէ ցնեթիին», ԺԸ, 33. պիտի ցկառապետն. յոյնն՝ ἡνιόχω «կառապետ». Թարգմանիչն ընթերցեալ է εὐνοῦχος «ներ-

⁹ Ըստ ՄԳ 1895-ի՝ երբ. «ազանէին շուրջ գտածն Աստուծոյ»:

¹⁰ Ըստ ՄԳ 1895-ի՝ երբ. «ի հովտին Աղտից». այս բնագրում՝ Աղովնայ:

¹¹ ՄԳ 1895՝ Նաբանաս:

¹² ՄԳ 1895՝ Ամասէաս:

ընի»¹³. «Եւ սաէ ցկառապետն իւր», Գ Թագ., ԻԲ, 34:

Բ Եզր

«Արասէս, Արասաս», Դ, 7 եւ այլն: Պիտի Արասէս, Արասաս. յոյնն՝ Αρθασασθα.

Նեեմի

«Բելիլիա եւ մեծատունք քաղաքին», Գ, 31. յոյնն՝ «ηարρηλιν»՝ χαλκεις որ նմանի յանունն Բեղիլիա¹⁴. Բագրատվի, 1851, 237:

«Սանարալատ եւ Տուրիա եւ Երկիրն Արարացոց», Զ, 1. պիտի Գեսամ որպէս յԶ¹⁵. յոյնն՝ երկրցս Γησαμ. անշուշտ յղ իմացեալ է «երկիր»:

Սիրաք

«Ժամ մի զքեւ պաղատի», ԺԲ, 14. յոյնն՝ «ὥραν μετὰ σοῦ διαμεινεί», «quelque temps, séjourner, rester»¹⁶:

«Հանդանակաւք եւ փողաք մի՛ աղբատանար», ԺԸ, 33¹⁷:

«Եթէ շփոք աննիցէ, մեղաւ կրկին», ԻԳ, 13. շփոյք. յոյնն՝ ԻԳ, 11. «Il a commis un délit»:

Յովք

«Զարացոցանել իրբեւ գտեսիլ եղեման», ԼԷ, 18. յոյնն՝ ԼԷ, 17. պիտի գեղման ըստ յունին եւ երբայցեցոյն¹⁸. կայ գրեալ ի հին ձեռագրի գեղեման (Հայկ. Եղեման)¹⁹. «Tu consolideras avec cela les objets vieillis avec force et en symbole de force»:

¹³ Ն. տ. երբ.՝ ցկառապետն:

¹⁴ ՄԳ 1895՝ երբ. «յելից անտի անկեանն մինչեւ ի գունն Ոչխարաց նորոգեցին ոսկերիչքն եւ վաճառականք»: Այստեղ սա տուն 32-ում է:

¹⁵ Զ Զ «Եւ ստաքեալ Սանարալատ եւ Գեսամ...»:

¹⁶ Ֆրանսերէն ընդունուած թարգմանութիւնն է՝ «Il reste quelque temps avec toi»:

¹⁷ Ֆրանսերէն ընդունուած թարգմանութիւնն է՝ «Ne t'appauvris pas en festoyant avec de l'argent empruntés». հմտ. «Հանդանակաւք եւ փողով մի՛ աղբատանար» (Սիրաք ԺԸ, 33):

¹⁸ ՄԳ 1895-ը երբ. բնագիրը չի նշել:

¹⁹ ՆՀԲ Եղեման բառայօղութեամբ՝ «Իսկ Յոր, ԼԷ, 18, «Զորացոցանել իրբեւ գտեսիլ եղեման». ընթերցի՛ր գեղման, որպէս եւ ի հին ձեռ. գտանի գեղեման, յն. Επιχυσος, վերհեղման, համաձայն երբ.»:

«Եւ ձողք հագնայ», Խ, 17. յոյնն՝ «και κλωνες ἄγνου »: «bourgeon, nouvelles pousses des jardins»: [Ըստ ՄԳ 1895՝ երբ. -ը տարբեր է եւ ունի «ուռիք հեղեղատի»:]

Եսայի

«ԽԴ, 4 ուռ. պիտի ուռի. յոյնն՝ ιτέα «ուռի»:

Ովսէէ

«Գաբելայիմ», Ա, 3. պիտի Գաբելայիմ ըստ յունին. յոյնն՝ Δεβηλαιμ:

Միքիէ

«Զամենայն արմանս նորա այրեսցեն հրով», Ա, 7. պիտի վարմանս ըստ յունին՝ μισθώματα. տե՛ս վարմանք ի Հյկ.՝²⁰:

Երեմիա

«Զսեղանս իւրեանց», ԺԷ, 2. չիք ի Tisch. ԺԷ սկսանի ի 5 թուահամարոյն:

«Դերլաքեմա», ԽԸ, 22. պիտի Դերլաքեմա⁶. չիք ի Tisch.²¹:

Դանիէլ

«Նաթիւ եւ ձիքով եւ վշով եւ որթով», Գ, 46. պիտի ձիքով, որպէս ակնարկէ Հայկ. ի Զիւք²²: Յոյնն « νάφθαν, πίσσα, σιταπτόον, κληματίδα», Tisch. Երբ Ազարիայ, 22 որք, Gen. «sarment»:

Եզեկիէլ

«Եղեզնաք», ԻԸ, 13. պիտի Եղեզնաք²³. նոյնպէս Յայտն. Յովհ. ԻԱ, 20. յոյնն՝ δυνόχιον:

²⁰ ՄԳ 1895՝ երբ. կապէն: ՆՀԲ կապէնք «կապեալ տուրք անարժան գործոց, վարձք կամ վարձանք կնոջ պոռնիկի ստ ի համանաց»: ՆՀԲ «Զամենայն վարմանս նորա այրեսցեն հրով ... զի ի կապինաց պոռնիկութեան ժողովեաց», ՄԻք., Ա, 7. (այսպէս է ի յն. եւ յերբ. վասն որպ սխալ է գրեալն ի սովորական օրինակս մեր, զամենայն արմանս նորա»):

²¹ ՄԳ 1895 Դերլաքեմա:

²² «Նաթիւ եւ ձիքով (այսինքն ձիքով)», Դան. Գ, 46:

²³ ՄԳ 1895 Եղեզնաք:

«Տիրեցուցից ձեզ մարդիկ՝ զժողովուրդն իմ Իսրայէլ», ԼԶ, 12. այլ օրինակ եւ յոյն՝ սիրեցուցից. Հայկզ. ի Տիրեցուցանեմ²⁴:

Ղուկաս

«Հարիւր եւ վաթսուն ասպարիսաւ», ԻԴ, 13²⁵:

Թուղթ Յակոբու

«Լէզու հուր՝ գարդ անիրաւութեան», Գ, 6. պիտի աշխարհ. տե՛ս Իմ. Սող., ԺԸ, 24²⁶:

²⁴ ՆՀԲ՝ «Իսկ Եզեկ. ԼԶ. 12, Տիրեցուցից, ըստ այլ ձձ. եւ յն. սերեցից»: ՍԳ 1895՝ «Երբ. գնացուցից ի վերայ ձեր»:

²⁵ Նորայրն իր դիտողութիւնը չի թողել: ՍԳ 1895՝ «Բազումք, վաթսուն»: Վաթսուն եւ հարիւր վաթսուն երկու տարբեր թուերը կան նաեւ յուն. 22-ում:

²⁶ ՍԳ 1895՝ «Կամ, աշխարհ»: Իմ. Սող. ԺԸ 24 «Քանզի ի պճղնաւոր հանդերձին էր ամենայն աշխարհ»:

ԸՆԴԴԵՄ ԿԱՐԻՆԵՐԵԱՆՑ՝

4 Փետրուար 1902

Մովսէս Խորենացի կեցեալ է ի դարսն Ե—Ձ (առաջին ամբ Ձ դարուն), եւ մատենագիրք Ձ, է, Ը դարուց առնուն ի Խորենացւոյ:

Վեցերորդ դար

1. «Ձմեղանս յանձն առնում» (Գլուխք Բ Թագ., ԼԱ, 271). Խորենացի, Պատմութեան

¹ Նորայր Ն. Բիւզանդացու այս համառօտ գրութեան անտիպ է, որի 11 մեծագիր էլ ձեռագիրը պահուում է նրա զիւանում՝ Շուէրիպի Գէօթերորդ քաղաքի համալսարանի կենտրոնական գրադարանի ձեռագրերի բաժնում. գրքերի բաժնում է նրա անձնական գրադարանը: Անտիպի տեղն է՝ ԹԳԹ. 4:0, Վաւ. 10:12: Յատակ եւ մաքուր գրութեան է միայն 1-ին էջը, մնացածը արագ գրութեան սեւագրութիւն է, ուր ըստ հեղինակի ա, բ, գ, դ, զ, ը, զուգումներ՝ պէտք էր կատարել հատուածներ տեղափոխութիւն (Վրթանէս Քերթոզ), որ կատարել ենք, մնացածը տպելով առանց էական փոփոխութեան: Գրութեանը գիրը թեւեւ չի դարձնելու համար մտցրել ենք ձեւային բարելաւումներ. որոշ յապաւումներ բացում, կէտադրութեան արդիականացում, առատ միջակէտերի փոխարինում վերջակէտերով եւ ստորակէտերով, աղբիւրների փակադժում, ընդգծումներ, [ ]-ներ մէջ լրացումներ, մանաւանդ ուր հեղինակը յետագայ ճշգրտումներ հա-

Բ թուղթ առ Տիւնաթէոս

«Կրեսկէս ի Գալիլեա», Դ, 10. յոյն՝ *Κρησκαγς εις Γαλατταν*²⁷:

Յայտնութիւն

«Եղեգնաբար», ԻԱ, 19²⁸:

«Եկն Տէր Յիսուս Քրիստոս», ԻԲ, 21. յոյն՝ «*Ξρχου, κϋριε Ἰησοϋ*»²⁹:

ՆՈՐԱՅՐ Ն. ԲԻՒԶԱՆԴԱՆԻ

²⁷ ՍԳ 1895՝ «Ի Յունիս, բազումք՝ ի Գալատիա. ոմանք՝ ի Գալիլա»:

²⁸ Եզեկ. ԻԸ, 13-ում Նորայրն արդէն սրբագրել է այս սխալը. ՍԳ 1895՝ եղեգնաբար ուղիղ ձեւով:

²⁹ ՍԳ 1895, տուն 20՝ «...ե՛կ, Տէր Յիսուս Քրիստոս», որի վերջին բառը «Ի Յունիս պակասէ», իսկ ե՛կ-ը համապատասխանում է միւս թարգմանութիւններին:

Կոր. Վրտ., 429, զոր ինչ գրեմ զժամանակէ թիւն, Բ, ԺԵ, 286. Գ, կզ, 565²: Տե՛ս յիմ

մար բաց տեղ էր թողել. նա ձեռքում ունեցել է Խորենացու Պատմութեան վեներտիկեան հրատարակութիւնները, մենք լրացումները կատարեցինք 1913 թ. (Տիգրիս) գիտա-քննականից: Էջատակի ծանօթագրութիւնները, բացի մէկից, մերն են:

Նորայրը գրութեան վերնագրից առաջ գրել է. «Կոմիտաս կթ. յէ դարու, եւ Մ. Խորենացւոյ Ներբողեանն Հոբիսիմեանց»:

Ինչպէս յայտնի է, Նորայրը մի քանի անգամ անդրադարձել է Մովսէս Խորենացուն, յատկապէս «Հայերէն հին գրականութեան խնդիրներ. Մովսէս Խորենացի» ուսումնասիրութեան մէջ (Մշակ, 1898—1899), ընդգէմ Փրանսիացի հայագէտ եւ արեւելագէտ Օգիւստ Կարիէրի (1838—1902) եւ նրա կարծեկիցներին, որոնք Պատմաճօրը համարում էին Ը—Թ դարերի հեղինակ. սրանով է բացատրուում գրութեան «Ընդդէմ Կարիէրեանց» վերնագիրը:

Նորայրը մի անգամ եւս դարձացնում է ընթերցողին հին եւ միջնադարեան հայերէն բնագրերի իր խոր գիտակութեամբ եւ դարձանալի յիշողութեամբ: Նրա ժամանակ հայերէն հին գրականութեան համաբարձանների չկային: (Մարտիրոս Մինասեան):

² Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Մ. Արեղեան եւ Մ. Յարութիւնեան, Տիգրիս, 1913 (ՄԽ), էջ 185, տող 15 եւ 354. 13 «գմեանս յանձն առեալ»:

Թարգմանութեան Նախադրութեանց Հին եւ Նոր Կտակարանաց³:

2. Բազարատ ոմն Հայ, ի ժամանակի մարզպանացն Պարսից (այս ինքն յաման 514—608, Ալիշան, Այրարատ, 561 ա), ք թղթին իւրում գրելոյ յԱթէնք քաղաքէ առ բարեկամ իւր Սուրէն որ էր յաշխարհին Հայոց, յիշէ զՊատերազմն (Հայկայ) ընդ Բելայ եւ գիւրեզմանս, զԱրամ եւ գնիւհար: Ուրեմն ի Ձ դարուն կայր արդէն Պատմութիւն Հայոց Խորենացւոյ: Տե՛ս զԹարգմանութիւն բանիցն Բազարատայ ի Բազմավիպի, 1844, 202 ր—203 ա, ի ճառին «Յառաջադիմութիւն ազգային», զոր գրեալ է Հ. Ստեփանոս Վ. Եազըճեան, որպէս նշանակի ի Յանկի եռահատոր Բազմավիպին (1843, 1844, 1845), յերես 382 ա: Գտի զայս ի 21 Հոկտեմբերի 1901⁴:

Իսկ ուր ասէ Բազարատ, անդ, 203 ա, «Հասեալ յամուրն Անի ի շիրիմս արչակունի Թաղաւորացն», տե՛ս Խոր., Գ, ԻԷ, 450⁵: Մարթի թէ զիտէր զայդ Բազարատ եւ ի Պատմութեան Գաւառոսի Բիւզանդայ:

3. Յովհաննէս կթ. (Բ Գաբեղենցի), որ եկաց կաթուղիկոս յաման 557—574 (տե՛ս յիմ⁶ Գիրք քրթոց, 81). «Եւ ըստ նոցունց (Սրբոցն Գրիգորի եւ Արիստակիսի)՝ հոգեկիր վարդապետն եւ քարգմանիչք, որ յԱղեփսանդր եւ յայլ յայտնի քաղաքս վար-

³ Իր Կորին վարդապետ եւ նորին քարգմանութիւնք աշխատութեան (Թիֆլիս, 1900) նշուած էջում Նորայրը գրել է. «Ժամանակ գրութեան Նախադրութեանց եւ Գլխակարգութեանց թէ Հին Կտակարանին եւ թէ Նորոյն՝ թուի կատարած Հինգերորդ դարուն կամ սկիզբն Վեցերորդին, յորում վաղուց խմբեալ էր Առաջին Աշակերտաց աննման Հայ լեզուն, եւ կը տիրէր նորահնար Հայերէնն Երկրորդ Աշակերտաց: Տե՛ս զբաւան Ապագայ, (Նխ. Ծնն. — Գլ. Թուոց, ԼԲ), Ապացոյց, (Նխ. Բ. Կոր.)»:

⁴ Այս կարգի նշումներ շատ կան Նորայրի անտիպ գործերում, ինչպէս դարձեալ այն գրութեան վերջում: Նա սովորութիւն է ունեցել նաեւ թուագրել իր գրածները:

⁵ ՄԽ, 288. 18—21՝ «Իսկ սպարապետն Պարսից եկեալ ի Հայս՝ ի ձեռնտու լինելոյ նախարարացն առնու զամուրն Անի եւ գերէ զամենայն զանձս արքունի որ ի նմա եւ զոսկերս թագաւորացն»:

⁶ Յիմ, այսինքն իրեն պատկանող օրինակում, որն այսօր նրա գրադարանում է: Նորայրը շատ արժէքաւոր նշումներ, գիտողութիւններ ու սրբագրութիւններ է թողել իր սեփական գրքերի լուսանցքներում եւ ազատ էջերում:

Ժեալ, ոչ աւելիս եւ նորս ինչ թարգմանեցին, եւ ոչ ընկալան, եւ ոչ մեզ աւանդեցին» (Յովհաննու Հայոց կաթուղիկոսի «Ի Յայտնութիւն Գրիստոսի», Գիրք քրթոց, 88—89):

4. Նոյնն. «Ի հաւատարիմ մարդկանէ լուաք» (Գիրք քրթոց, 79). Խոր. «Լուայ ի հաւատարիմ արանց» (Գ, կէ, 569). «Լուայ ի հաւատարիմ մարդոց» (Մ. Կաղ., Ա, 278). «Լուեալ ի հաւատարիմ մարդոց» (Ուխտանէս, Բ, դ, 14). Պետրոս Քերթոզ, եպիսկոպոս Սիւնեաց, աշակերտ Մ. Խորենացւոյ, Յովսիա, «Պատմութիւն երանելեացն Թաթլոյ եւ Գիւտի եւ Թովմասու եւ Վարոսի ճգնաւորաց Քրիստոսի» (Ալիշան, Այրարատ, 46 ր, 52 ա. տե՛ս Պատառիկս, անդ, 50 ա, բ). Գրիգոր Արծրունեաց եպիսկոպոս, Եզրաս Անդեղացի, աշակերտ Մովսեսի եպիսկոպոսի Բազրեանդայ՝ «զղասս ճարտասանիցն բաղմայոյց». Սամուէլ Անեցի, 73, առեալ յԱսողկանէ, Բ, ր, 82:

Վեցերորդ-Երեքերորդ դարք

5⁷. Մմբատ Վրկան Մարզպան ի Թղթին առ Կիւրիոն Վրաց կաթուղիկոս. «Մեր եւ այդ աշխարհի ազատ որերոյ, թէպէտ արիւն եւ հարազատութիւն ի միջի կայր, բայց հաստատութիւն եւ վստահ լինել (լինէր) մեզ որպէս յերգումն ինչ՝ ա՛յդ սուրբ վկայարանդ որ ի Յուրտաւայ պատուական եկեղեցիդ հաստատեցաւ, եւ պաշտանդ եւ կարգը հաշիւէն որ ի ձեր միջի էր» (Գիրք քրթոց, 169. Ուխտանէս, Բ, 94): «Վկայարանդ, Յուրտաւայ որ ի ձեր միջի էր» են ըստ Ուխտանէսի, ուր Գիրք քրթոցն ունի «Վկայարան, Յուրտաւայ, հայերէն ի ձեր միջի էր». Իսկ ուր Ուխտանէս գրէ «ազատեայ, եկեղեցիդ հայրենի որ ի ձեր միջի էր», Գիրք քրթոցն ունի «ազատ որերոյ, եկեղեցիդ հաստատեցաւ, եւ պաշտանդ եւ կարգը հայրենի ի ձեր միջի էր»: Այս Թուղթ Մմբատայ առ Կիւրիոն գրեալ է իսկ եւ իսկ յետ ձեռնագրութեան Արրահամու Ա. Աղբաթանեցւոյ ի կաթուղիկոսութիւն, որ եղեւ յամին 606 կամ 607 (Ուխտ., Բ, 62):

⁷ Գրութեան վերնագրում այս թուահամարը 3 է. ինչպէս ձեռագրից էլ երեւում է, Նորայրը յետոյ է աւելացրել նախորդող թիւ 3 եւ 4 հատուածները, բայց նախկին համարակալումը մնացել է. ուստի այստեղ եւ շար. մէջ փոխեցինք ըստ անհրաժեշտութեան: